

Szentes Tamás

A világgazdasági alkalmazkodás és felzárkózás feltételei az ezredfordulón

A harmadik évezred nagy kérdése: hogyan alakul majd a fejlődés *három szinten*¹, az országok, a régiók és a világ szintjén, és milyen lesz a viszony a nemzetgazdaságok fejlődése, a regionalizálódás és a világgazdaság globalizálódása között, valamint mindezeknek a Természethez fűződő viszonya.

A *globalizáció* – noha csak viszonylag újkeletű fogalomként vált napjainkban divattá – valójában a régmúltba nyúlik vissza. Ma inkább e folyamat *felgyorsulásáról* és új feltételeiről, illetve összefüggéseiről és új mozgatóerőiről kellene beszélni, mintsem keletkezéséről vagy megindulásáról. A globalizálódás tehát folyamat, nem pedig befejezett tény, és nemcsak gazdasági jellegű, illetve tartalmú, hanem e folyamatnak igen fontos társadalmi, szociális, politikai, intézményi és nem utolsósorban kulturális vonatkozásai és hatásai vannak.

A globalizáció még pusztán gazdasági értelemben is egyszerre jelenti

(a) a világgazdaságnak (a „glóbusz” gazdaságának) valamennyi ország gazdaságát átfogó kiteljesedését, „*horizontális kitágulását*”, ugyanakkor

(b) „*szerves rendszerré*” válásának egy új szintjét és minőségét, „*vertikális mélyülését*”.

Az előbbit, vagyis a „horizontális kitágulást” illetően meghatározó jelentősége van a volt „szocialista” országok világgazdasági nyitásának, „reintegrálódásának”, amely többnyire a rendszerváltással párhuzamosan halad előre. Ezzel az országok e csoportjának meglehetősen hosszú ideig, évtizedekig tartó elzárkózása, egyedi, illetve kollektív autarkias vagy legalábbis a tőkés világgazdasággal csupán marginális, „közvetett” és „szervetlen” kapcsolatokra² korlátozott gyakorlata szűnt meg.

Az utóbbi, vagyis a „vertikális mélyülés” vonatkozásában a világgazdaság szereplői közötti *interdependenciák*, kölcsönös függőségek intenzívebbé válásáról van szó, amely a különféle gazdasági kapcsolatok és alapvető gazdasági viszonyok előrehaladó transznacionalizálódásának a következménye. Bár a nemzetközi gazdasági kapcsolatok fejlődését a liberális gazdaságpolitikák mindenkor elősegítették, és így az elmúlt évtizedekben a *kereskedelmi és pénzügyi liberalizációnak* az USA-ból és Angliából kiinduló – nem utolsó-

sorban a nemzetközi gazdasági intézmények befolyása nyomán terjedő – hulláma” is hozzájárult a globalizáció folyamatának felgyorsulásához, e folyamat hajtóereje a *technikai-technológiai fejlődés*, legfőbb hordozói pedig a reálszférában és a monetáris szférában is létrejött, számban és tőkeerőben is gyarapodó *transznacionális társaságok*, az ún. „multik”, amelyek a termelés, a szolgáltatások (különösen a kommunikáció, az információ, valamint a bank- és biztosítási szolgáltatások) és az értékesítés területét (többnyire egyszerre) behálózva külföldi beruházásaikkal, vállalatfelvásárlásaikkal, nemzetközi tőke- és technika-transzferjeikkel „globális” üzletpolitikát folytatnak.

A nemzetközi pénzpiacok fokozódó összefonódása, a tőzsdei és devizapiaci árfolyamok alakulásának és kiszámíthatatlan változásainak globalizálódása, világméretben gyorsan tovaterjedő hatása is összefügg e társaságoknak, különösen persze a bankszférában (is) működő „multiknak” a tevékenységével.

Maga a nemzetközi kereskedelem is egyre inkább a transznacionális tőkeáramlások és beruházások függvényévé vált, vagyis a világgazdaság globalizálódásának a nemzetközi árucseré kiterjedésében és bővülésében való megnyilvánulása is mindinkább a nemzetközi tőkeberuházások alakulásától függ³.

A globalizálódás folyamatának felgyorsulása mindinkább megkérdőjelezi az állami határok által meghatározott „nemzetgazdaságok” és társadalmi közösségeknek (nemcsak mint elsődleges elemzési, hanem mint elsődleges cselekvési egységeknek is) a relevanciáját, az állami szuverenitás elvének (különösen a gazdaság vonatkozásában való) érvényesíthetőségét.

A világgazdaságban a globalizálódást előrehajtó (elsősorban a kommunikációs és információs technikák terén végbemenő) technikai-technológiai „forradalmak” és az azt leginkább megtestesítő transznacionális vállalati képződmények és tevékenységek lényegesen módosítják a *nemzeti fejlődés*, felzárkózás, utolérés, világgazdasági alkalmazkodás és versenyképesség feltételeit és kritériumait, új lehetőségeket és új veszélyeket is teremtve, valamint egyszerre mind lökést adva a *regionalizálódás*, regionális gazdasági blokkok, integrációs szervezetek kialakulásának is.

A *regionalizálódás*, illetve regionális integráció sem új jelenség.

A nagyobb területi és gazdasági egységek létrehozása mindig is célja volt és maradt a politikának és a gazdaság vezető szereplőinek. Az ilyen célú törekvések nyomán bekövetkező integrációknak, beleértve a nagyobb államalakulatok, szövetségi államszervezetek létrehozatalát is (akár a partnerek megállapodására, akár hatalmi erőszak alkalmazására épültek is azok) a jellegét és funkcióját a múltban elsősorban vagy *politikai*, illetve *katonai*, vagy pedig *kereskedelmi* szempontok határozták meg (mint pl. a perszonáluniók, szövetségi köztársaságok, sőt, voltaképp a gyarmatbirodalmak esetében is, vagy mint a preferenciális, illetve szabadkereskedelmi megállapodások és vámuniók esetében).

A második világháború utáni európai és más integrációs kezdeményezések és tendenciák is magukon viselnek persze ilyen jegyeket, és azok mögött is jól fellelhetők egyrészt a politikai és katonai szempontok (mint pl. az Európai Gazdasági Közösség esetében, illetve annak létrejöttékor a szovjet terjeszkedés és befolyás elleni védekezés szempontja, sőt, annak keretei

között a hagyományos német-francia ellentét feloldásának, illetve kezelhetőségének szempontja is), másrészt a kereskedelmi szempontok (mint amilyen a tagországok közötti szabadkereskedelem biztosítása mind az európai integrációs szervezetek, EGK, EFTA, CEFTA, mind az Európán kívüli szabadkereskedelmi társulások, vámuniók, illetve preferenciális kereskedelmi megállapodások esetében).

A második világháború után kibontakozó integrációs folyamatok azonban, főként az EGK, illetve az EU szerveződése esetében, már nagyjából új fejlemények és tendenciák hatása alá is kerültek:

(a) Ez mindenekelőtt a *vállalati szféra* vonatkozásában tapasztalható, amennyiben a technológiai forradalom vívmányainak alkalmazása és a vállalati versenyképesség biztosítása (különösen amíg elsősorban a méretgazdaságosság, az *economies of scale* jelentette a fő előnyt) a nagyobb tőkeigény, a nagyobb vállalati méretek és a nagyobb piac szükséglete nyomán a *mikro-integrációt* tette meg az integrációs folyamat legfőbb hajtóerejévé, legalábbis a fejlett nyugat-európai országok közötti gazdasági együttműködésben. Ez egyszersmind a nagyvállalatok transznacionális tevékenységét, illetve transznacionális társaságok szerveződését serkentette.

(b) Ugyanitt, másfelől, az integráció a *szociális és politikai biztonság*, a jóléti állam működtetése számára is megfelelő bázist és hátteret ígért.

(c) Ugyanakkor az integrációs tendencia Európában éppúgy, mint mássutt, a felgyorsult *globalizálódásra* és az azzal összefüggő fejlemények hatására (illetve „kihívásaira” adott válaszként) is felerősödött.

Ilyen fejleménynek tekinthető egyebek között:

– a második világháború után megteremtett nemzetközi gazdasági rend és az annak reformjára törekvések sorozata (különös tekintettel a kereskedelem liberalizálását szorgalmazó GATT-ra és annak későbbi tárgyalássorozataira, a nemzetközi pénzügyi intézmények finanszírozási gyakorlatára, többnyire liberalizálást is előíró „kondicionalitásaira”, illetve a fejlődő országok egymás közti gazdasági kapcsolatainak fejlesztését előirányzó programokra),

– a dekolonizáció és annak következményei, a korábbi zárt és védett piacok megnyitása, a függetlenné vált államokkal való és az azok közötti gazdasági kapcsolatok újjászervezése, a nemzetközi munkamegosztásba való fokozott bekapcsolódásra és a kereskedelem liberalizálására törekvés, valamint és nem utolsósorban

– a transznacionális társaságok világméretű előretörése, globális optimalizációra törekvése.

Bár a *kevésbé fejlett országok* vonatkozásában az integrációs tendenciák inkább a „gyengék” összefogásának jegyében és az integráció kezdetlegesebb formáival, valamint jóval inkább felülről szerveződve és kevésbé a vállalati szféra spontán együttműködése (a mikrointegráció) alapján fejlődtek ki, a továbbfejlődés iránya azonos. Sőt, egyes, az integrálódás magasabb fokára jellemző vonások, együttműködési intézmények és mikrointegrációs fejlemények is megfigyelhetők.⁴

A regionalizálódás tehát tükrözi a gazdasági folyamatok dimenzionális növekedésének, térbeli terjedésének tendenciáját, illetve azzal összefüggésben a gazdasági tevékenységek megindításához és eredményességéhez, a gazdaságosság, hatékonyság és versenyképesség biztosításához szükséges

minimális méretek növekedésének tendenciáját, vagyis a méretgazdaságosság előnyeinek és követelményeinek érvényre jutását. Ugyanakkor kifejezésre juttatja a globalizálódás előrehaladó (és korunkban jelentősen felgyorsult) folyamatának „kihívásaira” adott (védekező vagy támadó) válaszokat, a világpiac „tökéletlenségeit” ellensúlyozni kívánó vagy fokozó törekvéseket is, vagyis a koncentrált gazdasági erőkkkel, nagyobb gazdasági egységekkel szembeni védekezést vagy ilyen erők, illetve egységek létrehozatalának szándékát.

Amilyen mértékben a regionalizálódás, a regionális gazdasági együttműködés integrációs szervezetei, illetve annak különféle formái és „lépcsőfokai” az előbbi tendenciát segítik érvényre juttatni és a termelőerők evolúciójának, a technikai forradalmaknak a hatására az egymással szomszédos nemzetgazdaságok szorosabb együttműködését és összefonódását, nagyobb egységekbe tömörülését, fokozatos egybeolvadását és ezáltal a gazdasági folyamatok és viszonyok nagyobb térbeli egységekbe szerveződését célozzák és szolgálják, annyiban és abban a mértékben a globális szinten előrehaladó integrálódást, a *globalizáció* folyamatát is elősegítik (vagy legalábbis nem gátolják).

Amennyiben azonban és amilyen mértékben ez utóbbival szemben az adott földrajzi régió országainak, sőt, akár azon kívüli országoknak is a védekező tömörülését és (még ha csak viszonylagos és átmeneti jellegű, esetleg a későbbi nyitásra és világpiaci expanzióra felkészítő) elzárkózását, a kívülállókval folytatott gazdasági kapcsolatoknak, illetve azok fejlődésének a korlátozását (irányukban a kereskedelemteremtő hatásoknál tartósan erősebb kereskedelemeltérítő hatásoknak az érvényesülését) eredményezik, annyiban és abban a mértékben korlátozzák, illetve (minthogy megállítani nem képesek) lassítják a globalizálódás folyamatát.

Hasonlóképpen ellentétes hatással lehetnek a *nemzetgazdaságok* fejlődésére is. A regionális gazdasági tömörülés által biztosított nagyobb piac, a hazai termékek és szolgáltatások iránt ott jelentkező hatékony kereslet és a kedvezőbb feltételek mellett ott megszerezhető erőforrások nagyobb kínálata, valamint a vállalkozások régióon belüli nagyobb biztonsága (más, egyéb előnyök mellett) jelentős lökést, ösztönzést adhat az abban részt vevő nemzetgazdaságok fejlődésének. Sőt, az input-output kapcsolatok sokasodása, a méretgazdaságosság érvényesülése stb. révén elősegítheti (vagy legalábbis nem gátolja) azok belső integrálódását is – nem is szólva a regionális tömörülés kevésbé fejlett országainak felzárkózását segítő integrációs technikákról, illetve mechanizmusokról.

Másfelől viszont – különösen ha belsőleg még kevésbé integrálódott és gazdaságilag gyengén fejlett országok kerülnek (megfelelő kompenzációs és segélyezési mechanizmusok nélkül) jóval fejlettebb országokkal egy gazdasági tömbbe – a regionális integráció annak kereskedelemteremtő hatása, illetve az integráción belül az erősebb partner(ek) számára kedvezőbb piaci és befektetési lehetőségek folytán a tagországok egy (lemaradt) része számára a nemzetgazdaság dezintegrálódását, illetve dezintegrált szerkezetének fennmaradását, sőt, fokozódását vonhatja maga után.

Következésképpen a *három szinten* előrehaladó fejlődés folyamata, vagyis a globalizálódás, a regionalizálódás és a nemzeti fejlődés folyamata között egymást elősegítő vagy éppen hátráltató kölcsönhatások érvényesülnek.

Nyilvánvalóan akkor lehet leggyorsabb előrehaladásuk, ha egymást kölcsönösen támogatják, erősítik. Ennek feltétele, hogy miként az egyes országok nemzeti fejlődése se korlátozódjék társadalmuk csak bizonyos részeire (kizárva abból a társadalom egy, „marginalizálódó” részét), úgy a regionális tömbök, integrációs szervezetek se (az EU sem!) váljanak az adott régiók csak bizonyos országaira korlátozódó, más országokat eleve kizáró tömörülésekké („erődökké”), és a világgazdaság fejlődésében is feloldódjék a centrum és a periféria kettőssége, a nemzetközi fejlődési szakadék.

Minthogy a globalizálódás és regionalizálódás folyamatai meglehetősen különböző módon érintik a világgazdaság *egy-egy országait* aszerint, hogy azok mennyire és milyen módon képesek e folyamatokba bekapcsolódni és az azokból adódó potenciális előnyöket kihasználni, illetve a hátrányokat kiküszöbölni vagy csökkenteni, a nemzetgazdaságok fejlettségi színvonalában mutatkozó különbségek alakulása is elsősorban e folyamatokhoz való alkalmazkodásuk mikéntjétől függ. A világgazdaságban kialakult „*nemzetközi fejlődési szakadék*” és annak fennmaradása általában is összefügg ugyanis magának a világgazdaságnak az egyenlőtlen, sőt egyenlőtlenítő fejlődésével, az abból következő hatalmi, illetve függőségi viszonyokkal, a nem szimmetrikus szerkezetű interdependenciákkal és azok következményeivel, az országok közötti gazdasági együttműködésből, munkamegosztásból, kereskedelmi, pénzügyi, technológiai és egyéb kapcsolatokból származó előnyök egyenlőtlen megoszlásával. Emellett nagyon is összefügg az egyes országokon belüli társadalmi-gazdasági viszonyokkal, gazdasági szerkezettel és mechanizmusokkal, társadalmi szokásokkal és reagálásokkal, kulturális és politikai tényezőkkel, a megválasztott, illetve követett fejlődési úttal és politikával is.

Néhány általános gazdaságtörténeti tanulság

A világgazdaság eddigi története, melynek áttekintésére ehelyütt nincs mód (még vázlatosan sem), a nemzetek, illetve országok fejlődését, annak menetét, feltételeit és eredményességét illetően néhány általános *tanulság* megfogalmazását teszi lehetővé:

(1) A fejlődés gazdaságtanának mindkét, korábban szélsőségesen ellentétes elméleti irányzatának felfogásával, vagyis a gazdasági fejlődést, illetve elmaradottságot kizárólag belső vagy kizárólag, illetve döntően külső, nemzetközi tényezőkkel magyarázó nézetekkel szemben⁵ a történelmi valóság azt bizonyítja, hogy egyes országok sikeres fejlődése, élre törése vagy felzárkózása és mások lemaradása, felzárkózásra törekvésük sikertelensége minden esetben – ha nem is azonos mértékben – éppúgy volt a *belső, nemzeti* cselekvésnek, mint a *külső, nemzetközi* körülményeknek és hatásoknak az eredménye, illetve a következménye. Legalábbis azóta, amióta a kibontakozó világgazdaság mint organikus rendszer (a nemzetközi munkamegosztás viszonyai, majd a nemzetközi tőkemozgás által képződő tulajdonviszonyok és más tartós viszonyok révén) kölcsönös függést, interdependenciát teremtett az egyes országok között.

A nemzeti fejlődés, különösen pedig a nemzetgazdaság növekedése, egy ország nemzeti jövedelmének alakulása ma nemcsak az ország saját erőfe-

szítéseinek függvénye, hanem nagymértékben a külső körülmények alakulásának, a nemzetközi tényezőknek is, illetve az azokhoz való igazodásnak, vagyis a *világgazdasági alkalmazkodásnak* és csak ez utóbbival együtt, illetve annak módozatától függően teszi lehetővé a fejlett országokhoz való *felzárkózást*.⁶

(2) A világgazdasági nyitottság vagy az elzárkózás gazdaságpolitikája híveinek régóta tartó vitája és jól ismert érvelése ellenére a nemzeti fejlődés sikere vagy kudarca szempontjából nemcsak e kétfajta gazdaságpolitika szerint indokolt megkülönböztetni az országokat, és különösen nem „tértől-időtől függetlenül”. Sokkalta inkább indokolt különbséget tenni az *elszigetelt*, elszigetelődésre kényszerült vagy csak átmenetileg és részlegesen elszigetelődő országok, valamint a világgazdaság követelményeihez passzív módon vagy utólag *alkalmazkodó* országok és az új változásokhoz aktívan és előre alkalmazkodva az élvonalhoz *felzárkózó* vagy éppen *élre törő*, vezető szerepre törekvő országok között, mégpedig a világgazdaság adott fejlődési szakasza és „gravitációs központja” időbeli és térbeli meghatározottságának összefüggésében.

Általában megállapítható a történelem tanúsága szerint, hogy a világgazdasági folyamatokból a kényszerű vagy önkéntesen választott elszigetelődés okozta *kimaradás* (különösen azok jelentősebb változása és felgyorsulása idején, valamint a „gravitációs központ” közelségében) mindig, minden esetben sokkal kedvezőtlenebb hatásúnak bizonyult a nemzeti fejlődésre nézve, mint akár egy kikényszerített passzív vagy egy a fejlettebb külfölddel szemben alárendelt szerepet önként vállaló, ún. „gyengénfejlettséget” eredményező, „perifériás” típusú *alkalmazkodás*. (A tartósan nyerstermék-termelésre és -exportra szakosodó országok „gyengénfejlettsége” csak a fejlett ipari országokhoz képest, nem pedig saját múltjukhoz, még kevésbé az ilyen szakosodásból, nemzetközi munkamegosztásból is kimaradt országokhoz viszonyítva jelent – viszonylagos és nem abszolút értelemben! – fejlődésbeli lemaradást.) Másfelől viszont a világgazdasági alkalmazkodás önmagában véve még nem vezet felzárkózáshoz. Sőt, annak megismétlődő kényszere, amely a világgazdaságnak általában a fejlett országokból kiinduló strukturális és intézményi változásaihoz való újabb és újabb igazodás szükségességét jelenti, az alkalmazkodás súlyos költségeivel jár együtt⁷. Vagyis sikeresnek csak az a fejlesztéspolitika bizonyult, amely a változó világgazdasági feltételekhez való rugalmas alkalmazkodás mellett és alapján, az adott térségben és időben kínálkozó lehetőségek kihasználásával a fejlett országokhoz, illetve az élvonalhoz való *felzárkózásra* is irányult.

(3) Noha a nemzeti *fejlődés unilineáris*, egyenes vonalú és univerzális menetének a koncepciója nemcsak a múltban volt hagyományosan elfogadott feltevés (a klasszikusoktól és Marxtól kevése az 1950-es évek Rostow-i elméletéig), hanem még napjainkban is előtűnik, valójában *egyetlen* olyan ország sem ismételte, ismételhette meg az előtte járó fejlődési útját, amelynek sikerült a felzárkózás, illetve életörés a világgazdaságban. A nemzetek fejlődésének, világgazdasági életörésének vagy felzárkózásának belső és külső feltételei, követelményei ugyanis *nem* maradtak azonosak a világgazdaság eddigi történelme során. A már fejlettebb országok léte és tevékenysége eleve megváltoztatta, kedvezőbbé vagy kedvezőtlenebbé tette azokat a külső, nemzetközi körülményeket, amelyek között az utánuk következőknek

meg kellett kísérlelniük a felzárkózást. Időközben pedig a technika–technológia is fejlődött, aminek következtében változott a gazdaság „motorja”, újabb tényezők, ágazatok, illetve tevékenységek vették át a dinamikus húzóerő szerepét. Már csak emiatt sem ígérhetett sikert a „későn jövő” számára az előtte járó példájának lemásolása. A „későn jövőnek” már nem ugyanolyan világgazdasági követelményekhez kellett, illetve kell alkalmazkodnia, és nem azonos mértékű erőfeszítésre volt, illetve van szüksége a felzárkózáshoz, nem azonos útját kellett, illetve kell bejárnia az iparosításnak, technikai haladásnak, a szolgáltatások és kereskedelem, az oktatás és tudomány stb. fejlesztésének. A világgazdaság „gravitációs központja” sem marad földrajzilag ugyanott, és a fejlett centrumon belül sem változatlan a vezető szerep, a hegemonia. Mindez persze nem jelenti azt, hogy ne lennének bizonyos, általánosnak tekinthető közös feltételei és követelményei a mindenkori világgazdasági alkalmazkodásnak és felzárkózásnak!

(4) Egyik ilyen általános feltétele és követelménye a sikeres alkalmazkodásnak és felzárkózásnak a *megfelelő időben* tett erőfeszítés, vagyis késedelem nélkül a világgazdaság újabb fejleményeihez, illetve tendenciáihoz való igazodás, az azok nyomán adódó lehetőségek azonnali kihasználása. Tekintettel a technikai fejlődésre, a húzóágazatok változásaira, az azokhoz szükséges, illetve a külföldi tőke által igényelt munkaerő minőségét, képzettségét, kultúráját és viselkedését, sőt, általában a szociológiai magatartást, társadalmi kultúrát, szokásokat, intézményi rendet és törvényi szabályozást illetően is változó követelményekre, valamint a „gravitációs központ” eltolódásaira stb., a történelmileg adódó kedvező „pillanat”, illetve alkalom aligha tér vissza, vagyis kihasználásának elmulasztása súlyos fejlődésbeli lemaradást okozhat.

(5) A világgazdasági alkalmazkodás és felzárkózás még sikere esetén sem jelent egyszeri cselekvést, minthogy eredményének megőrzése is további *állandó megújulást*, lépéstartást és fejlesztési erőfeszítéseket igényel (a „permanent motion” elvének megfelelően) – igaz, egy már a korábbinál kedvezőbb pozícióban. A felzárkózás révén nyert előnyöket ugyanis nemcsak megszerezni, hanem jól kihasználni és megőrizni is szükséges. Azok az országok, amelyek a korábbi vezető pozíciójukból adódó előnyöket nem voltak képesek további fejlődésükre kihasználni, megőrizni sem tudták azokat, és hamarosan lemaradtak a feltörekvő versenytársak ellenében.

(6) Noha a közgazdaságtan, különösen pedig a fejlődés-gazdaságtan irodalmában és a gazdaságpolitikai vitákban gyakorta találkozunk a vagylagos, egymást kizáró alternatívák ajánlásával⁸, a valóságban a sikeresen fejlődő, felzárkózó és életörő országok mindig is a különböző alternatívák megfelelő és rugalmasan módosított *kombinációi révén* érték el eredményeiket.

(7) Természetesen a siker szempontjából cseppet sem volt mellékes a rugalmas módosítás *lépéseinek sorrendje*, menete és iránya. Vagyis az, hogy a külső és belső körülmények változásának egy-egy szakaszában, illetve időpontjában konkrétan milyen módon és milyen további egymást követő lépések sorozatával mely irányba változtattak gazdaságpolitikájukon. (A gazdaságpolitikai változtatások helyes sorrendjének követelménye nem jelent persze valamiféle általánosítható linearitást.)

(8) A sikeres felzárkózás persze nemcsak a megfelelő időben, ti. a világgazdaság legújabb változásaihoz igazodó (és megfelelő sorrendben) tett erő-

fesztésektől függött, hanem – tekintettel a világgazdaság „gravitációs centrumának” földrajzi elmozdulásaira, újabb dinamikus centrumok képződésére, más térségeknél gyorsabban fejlődő régiók felemelkedésére – a külgazdasági kapcsolatok fejlesztésének elsődleges irányától, az éppen fellendülésben lévő térséghez való kapcsolódástól, illetve annak lehetőségétől is. Ez magyarázhatja az egyébként nagyjából azonos gazdaságpolitikát folytató, de eltérő térséghez tartozó, illetve kapcsolódó országok fejlődésében mutatkozó divergenciát.

(9) A világgazdasági felzárkózás és életörés sikertörténetei egyszerűsített a gyorsabb gazdasági fejlődésnek az adott korban meghatározó, *döntő tényezőjére* való összpontosítást, annak kiemelt fejlesztését és kihasználását is példázzák. Ez lehetett valamely termelési tényező, ágazat vagy tevékenység, amely az adott helyen és időben „húzószerepet” töltött be. (10) A sikerhez persze szinte minden esetben hozzájárult a kedvező körülmények *szerencsés egybeesése*, vagyis a külső, világgazdasági feltételek felzárkózási lehetőséget nyújtó és arra ösztökélő alakulása, valamint az annak kihasználhatóságát biztosító belső változások egyidejű végbemenetele.

Alkalmazkodás és felzárkózás az ezredforduló világgazdaságában

A világgazdasági alkalmazkodás, illetve „strukturális igazodás” fogalma a szakirodalomban⁹, illetve a köznapi szóhasználatban többféleképpen is és meglehetősen pontatlanul értelmezett¹⁰. (Legalább öt eltérő értelmezése különböztethető meg.)

Figyelembe véve a világgazdaságnak mint szerves rendszernek *sui generis* mozgását és törvényszerűségeit (beleértve a globalizálódás előrehaladtával elmélyülő interdependenciák jelenségét és a Kondratyev-típusú ciklusok képződését) a világgazdasági alkalmazkodás nem csak a kevésbé fejlett országokra vonatkoztatandó és nem is csupán a gazdasági szerkezet változására (még kevésbé pusztán a fizetési mérleg „kiigazítására”) szorítókövetelményként értelmezendő. Sokkal realisabb egy olyan értelmezés, amely valamennyi országnak mind a gazdaság szerkezetében, mind pedig mechanizmusában és intézményi rendjében, sőt, jogalkotása, kormányzati politikája bizonyos vonatkozásaiban, valamint a társadalmi magatartásformák tekintetében is a világgazdasági folyamatokhoz és változásokhoz való igazodás követelményét, kényszerét vagy a saját érdek felismerése alapján történő önkéntes vállalását fejezi ki (hasonlóan a regionális integrációk fejlettebb formáihoz való csatlakozás esetéhez).

Mínthogy a mai világgazdaság felgyorsult globalizálódásának és a regionális integrációknak is a legfőbb hajtóerői egyfelől (1) a *tudománynak és a technológiának azok a „forradalmi”,* amelyek (a második világháború óta több hullámban is) új lehetőségeit nyitották meg a gazdasági előrehaladásnak, hatékonyságnövelésnek és új tárgyait, illetve eszközeit, valamint módosításait és csatornáit teremtették meg a nemzetközi gazdasági és egyéb kapcsolatoknak, áru- és szolgáltatásforgalomnak, világot behálózó kommunikációnak és információáramlásnak, másfelől pedig (2) azok a *transznacionális társaságok,* amelyek a külföldi tőkeberuházások korábbi gyakorlatától

sok tekintetben eltérő, újfajta, világméretű üzletpolitikát folytatnak, ezért a világgazdasági alkalmazkodásnak és a felzárkózásnak is itt, vagyis ezekkel összefüggésben keresendők a feltételei elsősorban.

(1) Azt ma még persze felbecsülni sem lehet, hogy a jövőben milyen változásokat hozhatnak a gazdaságok működésében, a természeti környezetben, sőt a társadalmi viszonyok, a politikai mechanizmusok, a nemzetközi biztonság és együttműködés stb. terén is a *tudomány és technika* újabb eredményei.

Bizonyos következtetések azonban az eddigiek alapján is megfogalmazhatók:

(a) A *tudomány szerepe*, mégpedig nemcsak az „alkalmazott”, hanem az elméleti „alapkutatásoké” is, minden korábnál jobban felértékelődik a nemzeti (és a regionális) fejlődés, a világgazdasági alkalmazkodás és felzárkózás szempontjából is. A világgazdaság élvonalában maradó, illetve oda felzárkózó országok esetében minden bizonnyal nőni fog nemcsak az összkiadásokon, illetve beruházásokon belül a kutatási és fejlesztési (K+F) ráfordítások aránya, hanem azokon belül az előbbieké, sőt, a kutatásra fordított összegeken belül az „alapkutatásoké”. Nyilvánvaló, hogy a felzárkózásra törekvő országok esetében az említett arányoknak a már fejlett országok átlagánál is nagyobbaknak kell lenniük.

(b) Minthogy a tudományos kutatói kapacitások alakulása és a tudományos-technikai eredmények felhasználása mindenekelőtt a *humán tőke* fejlődésétől függ, vagyis elsősorban az oktatás és képzés dimenzióinak és színvonalának növekedésétől, a már fejlett és különösen a felzárkózó országok gazdaságpolitikájában prioritást fog élvezni a humán tőke fejlesztése. A „tudás-alapú társadalom” és gazdaság kibontakozása a tanulást, képzést mindinkább a társadalom tagjainak egy életen át tartó permanens tevékenységévé, illetve szükségletévé teszi.

Megjegyzendő, hogy a tudományos kutatásokra és az oktatásra-képzésre fordított kiadásoknak hatékony beruházásokként való értelmezése már évtizedekkel ezelőtt, ráadásul olyan országokban is, mint az egyéb erőforrásokkal is bőven ellátott, szellemi erőforrásait tekintve pedig nem utolsósorban az agyelszívásból táplálkozó USA-ban, általános érvényű megállapítást nyert.¹¹ Sőt, számítások bizonyították az ilyen beruházásoknak a materiális beruházásokénál többszörösen nagyobb eredményességét, a GDP növeléséhez történő hozzájárulását. (Ennek alapján meglehetősen furcsa és anakronisztikus a tudomány költségvetési „támogatásának” kifejezése.)

(c) Tekintettel az információs és kommunikációs technika új vívmányainak alkalmazására a világgazdasági kapcsolatokban, azoknak már most is tapasztalható kiemelt szerepére, a sikeres világgazdasági alkalmazkodás és felzárkózás ugyancsak fontos feltétele – az infrastruktúra fejlesztésének általános követelménye mellett – az *információs és kommunikációs infrastruktúra* fejlesztése, a korszerű információs és kommunikációs technológiák bevezetése, sőt, gyártása¹² és a fejlett *telekommunikációs rendszerek* kiépítése, valamint az azok hatékony működtetéséhez szükséges *ismeretanyag* széles körű terjesztése¹³. A modern telekommunikáció eszközeinek kiterjedt alkalmazása a nemzetgazdaság általános hatékonysági szintjét is képes növelni.¹⁴

(2) Miként – a sokat emlegetett *Michael Porter* (1990) szerint – a „nemze-

tek versenyképességének”, úgy a világgazdasági alkalmazkodás és felzárkózás sikerének a titkát is az adja meg, hogy hogyan „érnek el nemzetközi sikert...bizonyos iparágakban” a termelékenység növelésével az adott országban bázissal bíró *transznacionális cégek*, „miért és hogyan fejlesztenek ki egyedülálló szakértelmet és know-how-t”, illetve hogy „miért válik egy nemzet a bizonyos iparágban sikeresen globális versenyt folytató cégek hazai bázisává” (18–19. o). Vagyis a világgazdasági felzárkózás kulcskérdése az, hogy miként képes egy ország nemcsak már meglévő „lokációs előnyei”¹⁵ kihasználásával, hanem ilyenek céltudatos megteremtésével, alakításával *transznacionális vállalatok* „szülőhazájává”, illetve a másutt létrejött „multik” hazai bázisává¹⁶ válni.

A világgazdaságban sikeres, versenyképes transznacionális társaságokat – a külföldi közvetlen tőkeberuházások modern, „eklektikus” elmélete szerint¹⁷ – nem egyszerűen a helyileg elérhető magasabb profitráta, illetve az alacsony bérszínvonal¹⁸ vagy különösen a kormányzatok által nyújtott különleges kedvezmények¹⁹ készítetik arra, hogy leányvállalatokat létesítsenek, illetve helyi vállalatokat vásároljanak külföldön. Egyszerre több szempont figyelembevételére alapján az elérhetőnek ígérkező potenciális előnyök együttese számít, amelyek között főként a „stratégiai” kerül előtérbe, az „erőforrás-” és „piacszerzés” előnyei pedig mindinkább globális összefüggésben értelmezettek, és az egyes országok hagyományos értelemben vett adottságainak szerepe is csökkent.²⁰

Dunning elemzéséből is az derül ki, hogy az egyes országok gazdasági fejlődése és világgazdasági pozíciója mindinkább a transznacionális társaságok globális hálózatába való beépülésétől, annak mikéntjétől és azoktól (ez utóbbit is meghatározó) *kompetitív előnyöktől* függ, amelyeket a kormányzatok és a társadalom tagjai (illetve maguk a transznacionális cégek) teremtenek meg.

Ezúttal is, ismételten²¹ indokolt hangsúlyozni a „*relatív nemzetközi bér-differenciák*” jelentőségét, vagyis a munka termelékenységében mutatkozó (lehetőleg minimális) különbséghez viszonyított (nagyobb) bérköltség-különbség vonzerejét a TNC-k számára. Ebből az következik ugyanis, hogy *nem* az olcsó, tanulatlan, képzetlen, fegyelmezetlen és kulturálatlan munkaerőtömeg jelenti a munkaerő tekintetében a „lokációs előny”²², hanem a jól képzett, kulturált és fegyelmezett munkaerő (amelyet érdemes jól meg is fizetni), vagyis általában a humán tőke fejlettsége (beleértve a képzés és oktatás színvonalát, valamint a kutatási és fejlesztési kapacitásokat).

Ugyancsak indokolt kiemelni ehelyütt is azt a különbséget, amely az egyes termelő és szolgáltató ágazatok, illetve egyes termékek között – azok fizikai természetéből adódóan is – abból a szempontból mutatkozik, hogy ti. mennyire teszik lehetővé és ösztönzik, illetve mennyire követelik meg a munkaerő minőségének javítását, a humán tőke fejlesztését, valamint a technikai-technológiai fejlődést és a nemzetgazdaságon belüli keresleti és kínálati indukciók gyarapodását, az *input-output kapcsolatok* sokasodását (az „értéklánc” kibontakozását) és ezáltal is a belső piac bővülését.

A nemzetgazdaságon belül kibontakozó input-output kapcsolatok sokasodása és elmélyülése, amelytől a szakértelem, a technológiai fejlődés, a gyártmány- és folyamatinnovációk, valamint a minőségjavulás tovagyűrűző

hatásainak érvényesülése függ, a nemzetgazdaság „strukturális versenyképességét” is meghatározza és javítja²³.

Mindez a specializáció és fejlesztés kívánatos iránya meghatározásának, a támogatásra érdemes ágazat, iparág kiválasztásának fontosságát és erről az oldalról nézve is a *kormányzati politika* nagy felelősségét húzza alá. Ez utóbbi egyébként következik a „humán tőke” fejlesztésének, a közoktatás korszerűsítésének, a hazai tudományos és kutatási kapacitások megteremtésének, gondozásának és bővítésének feladatából is – éppúgy, mint a „lokációs előnyök” sorában ugyancsak fontos anyagi és társadalmi infrastruktúra, mindenekelelt a távközlési és információs hálózat fejlesztésének, valamint a megfelelő, fejlesztésre és innovációra készítő ösztönzők és intézmények létrehozásának²⁴ szükségességéből.

JEGYZETEK:

¹ Természetesen egy „negyedik szint”, az országokon belüli térségek szintje sem hagyható figyelmen kívül.

² Általában véve *közvetettnek* az olyan világgazdasági kapcsolódást nevezzük, amelynek esetében a nemzetgazdaság, illetve belső piac szereplői, a hazai termelők és fogyasztók csupán az államilag közbeiktatott (a külkereskedelem és devizaforgalom fölötti állami monopólium alapján működő) intézmények közvetítésével kerülhetnek kapcsolatba a világgpiaccal, annak szereplőivel. *Szervetlennnek* pedig a világgazdasággal való kapcsolatnak azt a változatát hívjuk, amely csak a kereskedelemre (a termékek és az ellenértékként funkcionáló pénz forgalmára) és legfeljebb bizonyos (az előbbivel összefüggő vagy pl. a külképviseletek működéséhez, a többnyire szórványos jellegű és ellenőrzött idegenforgalomhoz stb. kapcsolódó) szolgáltatásokra és esetleg kormányzati hitelfelvételekre, illetve nyújtásra korlátozódik, de nem terjed ki a beruházási tőkék és a munkaerő nemzetközi áramlására, vagyis együttjár a külföldi tőkeberuházásoknak (mind a külföldi tőke hazai beruházásainak, mind a hazai tőke külföldi beruházásainak) és a külföldi munkavállalásnak (mind a külföldiek hazai, mind a hazai munkaerő külföldi munkavállalásának) a tilalmával. – Lásd bővebben: Szentés (1999).

³ A világ összesített bruttó hazai termékének értékéhez viszonyítva, ez utóbbit 100%-nak véve, a külföldön végzett összes közvetlen tőkeberuházások állománya 1997-ben már 21%-ot ért el, és a transznacionális társaságok külföldi leányvállalatainak összexportja a világgexport kb. egyharmadát tette ki.

Jellemző, hogy az ázsiai pénzpiacok zavarai, illetve válságjelenségei ellenére a közvetlen tőkeberuházások céljából folyó tőkeexport továbbra is jelentős növekedést mutat, s 1997-ben egy új rekordszintet ért el, meghaladván a 400 milliárd dollárt. – Lásd United Nations (1998a), p. xvii.

⁴ Példa erre a latin-amerikai Southern Cone Common Market (MERCOSUR) és a felélesztett Andesi paktum (Andean Pact), amely 2005-re ugyancsak közös piaccá fejlődik, valamint a közös infrastrukturális projekteket megvalósító Central American Common Market. A kelet-afrikai együttműködési szervezet, az East African Cooperation is a magasabb fokú integráció felé kíván fejlődni, létrehozva a monetáris uniót és közös valutát az East African Community keretében. – Bővebben lásd: United Nations (1998b), 70–72. o.

⁵ Ezek kritikai áttekintését lásd Szentés (1985) és (1988).

⁶ Amint azt *John Dunning* is megjegyzi (1993): „Minden bizonnyal a világgazdaságnak az 1990-es évek elején az egyik legjellegzetesebb vonása az a könnyű mód, ahogyan a nemzeti határokat keresztelve áramolhatnak azok a vagyontárgyak és tőkejavak, amelyek egy ország virágzását és növekedését meghatározzák.” (129. o.)

⁷ Erre már *Thomas Balogh* (1963) is rámutatott.

⁸ Ilyen pl. a már említett nyitottság vagy elzárkózás alternatívája, a termék vagy a pénz, a termelés vagy a csere, a reálfolyamat vagy a monetáris folyamat, az exportorientáció vagy az importhelyettesítés, a termelő vagy a fogyasztó, a tőke- vagy a munkaintenzív technika, az ipar vagy a mezőgazdaság, illetve a szolgáltató szektor preferálása, az állami beavatkozás vagy a piaci spontaneitás, a centralizáció vagy decentralizáció, a reguláció vagy a liberalizálás, a magán- vagy a köztulajdon, a magánérdek vagy a közösségi érdek elsőbbsége, az anyagi vagy az erkölcsi ösztönzők alkalmazása, a fiskális vagy a monetáris politika, a nagyvállalat vagy a kisvállalat, a hazai vagy a külföldi tőke, a tőkeimport vagy a tőkeexport stb. előnyben részesítése.

⁹ Lásd UNRISD (1995), és Szentés (1996).

¹⁰ „A jelenlegi nemzetközi vitában...valószínűleg egyetlen téma sem olyan ellentmondásos, mint a strukturális igazodás... a strukturális igazodás koncepciója meglehetősen homályos és zavaros” – állapítja meg *Goncalves* (1986), 4. o.

¹¹ Lásd egyebek között *Solow* (1957), *Schultz* (1961), *Denison* (1962), *Harbison* és *Myers* (1964) vonatkozó írását.

¹² Amint az OECD Fejlődési Központja egyik kutatási programjának eredményeit, következtetéseit tartalmazó dokumentum (1991) megállapítja: „A telekommunikációs ipar képezi az újonnan létrejövő információs technológiák központját. ...Az elektronikus kapcsolóberendezések gyártását számos újonnan iparosodó országban gyorsabban vezették be, mint a vezető ipari gazdaságok jó néhány országában. A NIE-k [újonnan iparosodó gazdaságok – Sz. T.] teljesítménye illusztrálja azt a módot, ahogyan a fejlődő országok leküzdhetik az információs aszimmetriákat ...hogy kihasználják a felzárkózásra, sőt, az 'előreugrásra' nyíló lehetőségeket e fejlett technológia alkalmazásában.” (24. o.)

¹³ Az említett OECD-dokumentum (1991) szerint: „Az államnak minden bizonnyal a legfontosabb funkciója ebben az összefüggésben az ezeknek a technológiáknak a hatékony felhasználásához szükséges szakértelem biztosítása. Ugyanebből a megfontolásból következően az államnak finanszíroznia kell a K+F erőfeszítéseket a belföldi technológiai fejlődés erősítése érdekében.” (27. o.)

¹⁴ „A fejlett telekommunikáció bevezetésének közvetlen hatása van a 'downstream' iparágak [az alapanyagok feldolgozásának további láncszemeit jelentő iparágak – Sz. T.] termelékenységére és versenyképességére.” „...azok az országok, amelyek erős kognitív és reál externáliákkal (pl. tanulási lehetőségekkel és szakértelemmel) jellemezhetők és telekommunikációs szolgáltatásokat végző nagy cégekkel bírnak, gyors modernizációt tudtak végrehajtani.” – OECD (1991), 24. o.

¹⁵ Megjegyzendő, hogy – amint azt *Dunning* (1993) is hangsúlyozza – a transznacionális társaságok, a „multik” nemcsak a tulajdon révén és a vertikális termelési folyamatok vagy horizontális tevékenységek vállalaton belüli internalizálásával érhetnek el kompetitív előnyöket, hanem a hely (a lokáció) specifikumai folytán is, vagyis amelyeket az adott ország a saját belső körülményei, viszonyai (faktorális adottságai, intézményi rendszere, „gazdasági” és „kulturális távolsága”, illetve közelsége stb.) és gazdaságpolitikája révén biztosíthat.

Az „internalizálás” egyébként azt jelenti, hogy a transznacionális társaságok a különböző nemzetgazdaságokban létesített leányvállalataik közötti áruforgalmat, amely mint „nemzetközi kereskedelem” jön számításba hivatalosan, voltaképpen vállalaton belüli forgalomként szervezik.

A „földrajzi távolság” fogalmától eltérően a „gazdasági” és a „kulturális távolság” fogalmával a szakirodalom általában azt kívánja kifejezni, hogy az egyes országok gazdaságuk belső intézményi rendje, „játékszabályai”, mechanizmusai stb. szempontjából és gazdaságuk cselekvő szereplőinek, a vállalkozóknak, alkalmazottaknak, intézményi vezetőknek stb., sőt, általában a fogyasztóknak a viselkedése, magatartása, kultúrája, szokásai és reagálásai szempontjából mennyire állnak közel vagy távol egymástól.

¹⁶ Ilyen „hazai bázissá” az a nemzetgazdaság válik, amelyben – állapítja meg *Porter* (1990) – „a vállalat lényeges kompetitív előnyeit megteremtik és fenntartják... A hazai

bázis lesz a helye a legtermelékenyebb munkák számos válfajának, az alapvető technológiáknak és a legmagasabb szintű szakértelemnek. Amíg a cégek tulajdona gyakran a hazai bázisnál koncentrálódik, a részvénytulajdonosok nemzetisége másodrendű kérdés.” (18–19. o.)

¹⁷ Lásd *Dunning* (1993).

¹⁸ *Dunning* (1993) írja: „Az OECD országokban csekély bizonyíték szól amellett, hogy a reálbérköltségek jelentős lokációs meghatározók lennének [a külföldi tőkeberuházások szempontjából – Sz. T.], ...de a technológiailag fejlettebb szektorokban a beruházási tőke beáramlása szoros összefüggésben van az alkalmazottak képzettségi színvonalával” (164. o.).

¹⁹ *Dunning* (1993) utal arra, hogy a nemzetközi felmérések szerint a fiskális ösztönzők inkább negatív korrelációt mutattak a külföldi közvetlen beruházásokkal, minthogy a „tűzött fiskális engedményeket” a potenciális külföldi beruházók inkább a veszély, illetve kockázat jelének tekintették, amely arra vall, hogy az adott ország maga is pesszimista módon ítéli meg saját lokációs előnyeit (176. o.).

²⁰ „A hagyományos tényezőellátottsági adottságok sokkal kevésbé fontos szerepet játszanak a külföldi közvetlen beruházásokban, míg a 'kreált' versenyelőnyök és képességek, a támogató iparágak megléte és minősége, a helyi verseny jellegzetes vonásai, a fogyasztói kereslet és a kormányzatok makro- és mikropolitikai intézkedései játsszák a fontosabb szerepet.” – *Dunning* (1993), 60. o.

²¹ Lásd *Szentes* (1999b).

²² A munkaerő egyébként is nemcsak költségtényezőként jön számításba, hanem vásárlóerőként is mint a belső piac egyik legfőbb tényezője. Ezért a „piacszerzés” indítéka maga is ellene szól a külföldi tőkeberuházások stratégiájában az alacsony bérszínvonalú országok preferálásának.

²³ „Bizonyos új technológiák – különösen a mikroelektronika – általános természetűek és azzal a szokatlan vagy éppen kivételes potenciális képességgel bírnak, hogy javítják a gazdaság strukturális versenyképességét. Ilyen generikus technológiák azok, amelyek tömegesen mértékben gerjesztik a magas fokú termékdifferenciálást és az általános termelékenység jelentős fokozásához vezető főbb folyamatinnovációkat a nemzetgazdaság egészében.” OECD, (1991), 24. o.

²⁴ Amint a már idézett OECD-dokumentum (1991) leszögezi: „A világszerte versenyképesség javítását szolgáló ösztönzők...és a belföldi képességek, tehetségek fejlesztésének folyamata látszik a legmegfelelőbb kombinációnak. A képességeket az oktatás, képzés, a technológiai erőfeszítés és diffúzió révén kell fejleszteni, amiben a kormányzatoknak kell szerepet vállalniuk. ...Minthogy a piacok önmagukban nem teremtik meg a megfelelő intézményeket, ismét a kormányzatoknak kell beavatkozniuk...” (23. o.).

IRODALOM:

Balassa, B. (1965), Trade Liberalization and 'Revealed' Comparative Advantage, The Manchester School of Economic and Social Studies. Vol. XXXIII. No.1.

Balogh, T. (1963), Unequal Partners. I-II. Basil Backwell, London

Denison, E.F. (1962), The Sources of Economic Growth in the United States. National Bureau of Economic Research, New York

Dunning, J. H. (1993), Multinational Enterprises and the Global Economy. Addison-Wesley, New York

Goncalves, R. (1986), UNCTAD, structural adjustment and structural change: in search of a comprehensive approach. UNCTAD, Discussion papers. No. 20.

Harbison, F. – Myers, C.A. (1964), Education, Manpower and Economic Growth. New York

Maizels, A. (1982), The industrialization of the developing countries. In: *Frowen, S.F.* (ed.), Controlling industrial economies: essays in honour of C.T. Saunders, Oxford Univ. Press

- OECD Development Centre (1991), *Enhancing Policy Effectiveness and Choice. Policy and Research Conclusions for the 1990s from the OECD Development Centre Research Programme*. Paris
- Porter, M. E. (1990), *The Competitive Advantage of Nations*. The Free Press, New York
- Rodrik, D. (1982), *Comparative Advantage and Structural Change: A Quantitative Analysis*, UNCTAD Discussion Papers, No. 8.
- Schultz, T. W. (1961), *Investment in human capital*, *American Economic Review*, No. 51
- Solow, R. (1957), *Technical change and the aggregate production function*, *Review of Economics and Statistics*, No. 39, August
- Szentés, T. (1985), *Theories of World Capitalist Economy. A critical survey of conventional, reformist and radical views*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Szentés, T. (1988), *The Political Economy of Underdevelopment*. Fifth edition. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Szentés, T. (1992), *Is the Model of NICs Applicable to All Developing Countries?*, *Society and Economy*, Aula. No. 4., pp. 59-75.
- Szentés, T. (1995), *A világgazdaságtan elméleti és módszertani alapjai*. Aula, Budapest
- Szentés, T. (1996), *'Structural adjustment' in the contemporary world economy: the case of Hungary*, *El Mundo Actual*, Coleccion, Mexico
- Szentés, T. (1999a), *Világgazdaságtan I. Elméleti és módszertani alapok*. Aula, Budapest
- Szentés, T. (1999b), *Fejlődés, rendszerváltás és versenyképesség a globalizálódás korában*. Akadémiai székfoglaló előadás. (Megjelenés alatt)
- Török, Á. (1999), *Verseny a versenyképességért? Miniszterelnöki Hivatal ISM*, Budapest
- United Nations (1998a), *World Investment Report 1998. Trends and Determinants*. New York – Geneva
- United Nations (1998b), *World Economic and Social Survey 1998*. New York
- UNRISD (1995), *Structural adjustment in a changing world*. UNRISD Briefing Paper Series, No. 4.

GRATULÁLUNK!

CSATÓ ÉVÁ-t, aki több évtizeden keresztül volt a Magyar Tudomány felelős szerkesztője és jelenleg Könyvszemle rovatunk vezetője, a Magyar Sajtó Napján **Aranytollas újságíró** címmel tüntették ki. A tudományos közösség általános megbecsülését és tiszteletét élvező kollégánkat nagy szeretettel köszöntjük ebből az alkalomból.

Szerkesztőségünk tisztelettel köszönti a március 15-e alkalmával **Széchenyi-díjjal** kitüntetett tudósokat és műszaki alkotókat. Külön is gratulálunk **CZELNAI RUDOLF** akadémikusnak, aki 2001. januárjáig folyóiratunk főszerkesztője volt.

A szerkesztőség